

DIOBA KAJKAVSKIH GOVORA: PORODICE, TIPOVI I SAVEZI

Uvod

1.1. Kad je riječ o postanku, razvitku i međusobnim odnosima južnoslavenskih dijalekata, nemoguće je mimoći prozodijska pitanja. Zato je prirodno da se upravo na akcentuaciji osniva jedina sustavna dioba kajkavskih govora, izvršena prije više od četrdeset godina (Ivšić 1936). Kajkavski je dijalekat razdijeljen na dvije grane: stariju ili konzervativnu (A) i mlađu ili revolucionarnu (B), te na četiri skupine: zagorsko-međumursku (A I), donjosutlansko-žumberačku ili čakavsko-kajkavsku (A II), turopoljsko-posavsku (B III) i križevačko-podravsku (B IV). Svaka skupina sadrži nekoliko varijanata ili tipova: I 1–8, II 1–5, III 1–3, IV 1–8. Za temelj uspoređivanja uzeta je udaljenost pojedinih sustava od osnovne akcentuacije, kakva se sačuvala u nekim živim govorima (I 1 – Pušća, Lukavec) a potvrđena je i podacima iz starije književnosti (Ivšić 1937). Dioba je, dakle, pretežno genetička: počiva na srodnosti po postanku. Varijante su poredane s obzirom na važnost i broj pretrpljenih promjena. Glavne se promjene u I, II i III svode na gubitak oksitoneze (I 5–8, II 3–5, III 2–3) i uzlaznog tona: gen. pl. *sěl* (svi govori osim I 1–2, II 1, 3), nom. pl. *sěla* (I 6–8, III 3), *mlěko* (I 7–8, III 3). U I 2–3 produljuje se slog ispred naglaska na završnoj kračini: *sěldò*, a u I 8 sve su osnovne prozodijske razlike izgubljene ili preobličene u fonematske opreke (Ivić 1968). U skupini IV, posljednji je dugi slog uvijek silazan, a ostali su slogovi preinačili prvobitni ton: *věže*, *rěže* (1–8), *věžemo*, *rěžemo* (1–4). Pomak siline prema početku riječi ne svodi se ovdje na ukidanje oksitoneze: ne samo *siròta*, *trěse* (1–8) nego i *lòpata*, *vězati* (1–6). Naglasak se prividno miče i prema kraju riječi: *rezàti* (1–2, 5–8), *rěžemo*, *věžemo* (5–8). Završni se uzlazni slog u nekim govorima pokratio: *kòvač* (2, 4, 6) prema *kováč* (1, 3, 5, 7–8).

1.2. Pri razvrstavanju kajkavskih govora na grane i skupine, Ivšić je vodio računa i o prostornoj bliskosti i rasprostranjenosti. Naziv »jezik Hrvata kajkavaca« obuhvaća sustave koji su s današnjega gledišta kajkavski a porijeklom hrvatski. Nisu uzeti u obzir kajkavski govori u sjevernoj Istri i Gorskom kotaru, jer ne potječu iz hrvatske matice (Ivić 1961), a isključeni su također prekomurski, goričanski i prleški dijalekat, jer su — bez obzira na postanak — s današnjega stajališta slovenski (Junković 1972). Obuhvaćeni su, naprotiv, donjosutlansko-žumberački govori, koji se danas mogu smatrati članovima kajkavske zajednice a genetička im je osnovica čakavska, što znači hrvatska. U pitanju je, dakle, ne samo srodnost nego i »udružljivost« — *affinité* ne samo jezična porodica nego i jezični savez — *Sprachbund*. Ivšić se, pored toga, pozivao i na tipološko slaganje. Njemu su tipovi i pojedinačne varijante:

osnovni tip (I 1), i skupovi varijanata: podravski tip (IV 7—8), i čitave skupine: turopoljsko-posavski tip (III). Za suvremenu bi kajkavsku dija- lektologiju bilo korisno da se svrstavanje po različitim vrstama bliskosti izvrši odvojeno. Ovaj je prikaz zamišljen kao pokušaj diobe prozodijskih sustava na porodice, tipove i saveze. U obzir dolaze samo oni govori što su i s današnjega gledišta i po postanku kajkavski. Isključena je, prema tome, skupina II, čakavska po porijeklu, te govori u kojima se više prozodijski ne razlikuje gen. sg. *lěta* od nom. pl. *lěta*. Takvi govori tvore danas savez sa slovenskim sustavima, naročito štajerskim, i obuhvaćaju uglavnom Ivšičevu varijantu I 8. Prostorna je bliskost tu djelomično zamutila prvobitne gene- tičke odnose (Toporišič 1963, Ivić 1968), a slabo poznavanje gornjosutlan- skog područja ne dopušta nam da o tim odnosima ozbiljnije raspravljamo. Zasad ne znamo čak ni to kako su raspoređeni govori gdje postoji prozodijski odnos *žěna* — *rěpa*, te govori u kojima je i ta razlika ukinuta.

O prirodi i funkciji prozodijskih obilježja

2.1. Ovaj rad počiva na stanovitom broju teoretskih postavaka o prirodi i funkciji prozodijskih obilježja (Junković 1968, 1969, 1970, 1973, 1977, 1978). Akcenatska se cjelina promatra na tri načina: kao morfološka spojenica, kojoj su sastavni dijelovi oznake ili morfemi — prefiksi, korijeni, sufixi, nastavci; kao fonološka spojenica ili riječ, kojoj su sastavnice slogovi; kao fonetski slijed, tvarni izraz spojenice. U svakom sloju razlikuju se, pored toga, polazne, prelazne i konačne cjeline te preoblike što ih međusobno povezuju. Lućenje triju slojeva — fonetskog, fonološkog i morfološkog — nije teško opravdati. Poznato je da su trajanje i ton tijesno povezani. Dugi su slogovi obično silazni a kratki uzlazni (Durand 1946). U kajkavskom se kratki naglasak lakše razlikuje od dugog silaznog po tonskim osobinama nego po trajanju. Naglašena je kraćina uzlazna i često se izjednačuje s akutom: *bětva* mjesto *běva* (Ivšić 1936). Dužina se tada prepoznaje po tome što vokal mijenja boju ili se petvara u dvoglas: *krāva* — *krā^ov*, sg. *bětva* — pl. *biětva*. Odnosi u sustavu time nisu narušeni, pa se duljenje mora smatrati isključivo fonetskim: mijenja se tvarni izgled jedinica a ne njihova vrijednost. Druk- čiju pojavu vidimo u onim govorima gdje se pretposljednji slog dulji ispred naglašene kraćine: *bětva* mjesto *běva* (Ivšičev tip I 2). Tu više nema raz- like između produljenog i dugog vokala: *bětva* = *mlekà* ili *bietva* = *mliekà*. Odnosi su u sustavu preinačeni, pa duljenje moramo smatrati fonološkim. Postoje, napokon, i takve preoblike u trajanju koje su uvjetovane morfološki. Ako usporedimo nom. sg. *žāba*, *glāvā*, *brānā* s gen. sg. *žābe*, *glavē*, *brānē* i s instr. sg. *žābu*, *glavū*, *brānu*, lako ćemo uočiti da je razdiobu dužina i kra- čina nemoguće opisati na osnovu pripadnosti pojedinih vokala datom slogu. Navedene su paradigme obične u zagorskim govorima, npr. u bednjanskom (Jedvaj 1956), i moći ćemo ih objasniti samo onda ako vodimo računa o gra- matičkim sastavnicama i preinakama: *glāvē* → *glavē*, ali *brānē* → *brānē*, *glāvū* → *glavū*, ali *brānū* → *brānu*, *žābē* → *žābe*, ali *žābū* → *žābu*, *brānē* → *brānē*, ali *brānū* → *brānu*.

2.2. Sve fonološke preoblike i dobar dio morfoloških, odnosno morfoloških, imaju istu funkciju: uskladiti značajke polaznih cjelina sa strukturom konačnih spojenica. Zato ćemo najprije ukratko opisati prozodijsku narav kajkavskih riječi. Fonetskom slijedu *zavěžemo* odgovara fonološka spojenica $+za-ve/e-že-mo+$. Kad zanemarimo foneme, riječ se svodi na prozodijski lik $+e-e/e-e-e+$, gdje razlikujemo vanjske granice (+), unutrašnje granice među slogovima (-), unutrašnju akcenatsku granicu (/) i osnovne čestice, počela ili elemente (e) — to su u kajkavskom more. Akcenat dijeli cjelinu na dva pojasa, početni i završni. Početni je pojas neobavezan, može ostati prazan — *rězati* = $+/e-e-e+$, a završni je obavezan, sadrži uvijek bar jedno počelo — *nesemō* = $+e-e/e+$. Nisu dopušteni likovi kao $+e-e-e+$, gdje sve čestice pripadaju neodređenom pojasu, ni likovi kao $+e-e-e/+$, gdje bi sva počela išla u početni pojas. Glavni položaj u riječi predstavlja, prema tome, prva točka završnoga pojasa. Ostali su položaji sporedni, što nam pokazuju jednomorni likovi $+/e+$: *kak*, *kruh*, *žge* i sl. Kajkavski slijed $+e-ee-e-e+$ daje se razdijeliti na pojaseve ovako: $+e-ee-/e-e+$ — *zavěžati*, $+e-e/e-e-e+$ — *zavěžemo*, $+e-/ce-e-e+$ — *porěžemo*. Nisu moguće podjele $+e-ee-e-/e+$ — *potrěsemō* ni $+/e-ee-e-e+$ — *prědrāsuda*. S obzirom na položaj u riječi, jedne su more jake — *e*, ostvarive u glavnoj točki, tj. u prvoj točki završnoga, obaveznog pojasa, a druge su slabe — *E*, neostvarive u toj točki. Navedeni ćemo slijed, prema tome, prikazati ovako: $+E-ee-e-E+$. Skup jakih počela u datom liku tvori jaki niz: broj članova u tom nizu izražava stupanj akcenatske slobode. Za osnovni je kajkavski sustav značajno: (a) čestice postaju slabe ispred dvomornog sloga; (b) čestice postaju slabe nakon počela koje se nalazi iza dvomornog sloga; (c) samo jedan slog u riječi može biti dvomorani. Kad fonološka jedinica sadrži dužinu u nezadnjem slogu, jaki se niz svodi na tri člana, $+E..E-ee-e-E..E+$; kad je zadnji slog dvomorani, preostaju dvije akcenatske mogućnosti, $+E..E-ee+$. Iz toga slijedi da se dvomorni slog ostvaruje uvijek u neposrednoj blizini akcenta: na kraju početnog pojasa, na početku završnoga ili na samoj granici. Po navedenim osobinama, osnovni se sustav tipološki slaže sa senjskim čakavskim govorom (Ivšić 1951, Moguš 1966). Ograničenje (a) značajno je za sve kajkavske govore, ograničenja (b) i (c) za golemu većinu. U samoborskom kraju sta riječ može sadržavati i dvije dužine, ali spojenice kao *rūkě* samo su inačice spojenica kao *rukě* ili *rūkě* (Šojat 1973). U Podravini, naprotiv, likovi kao *kōrě* predstavljaju posebne jedinice i razlikuju se od likova *babě* (Fancev 1907). Za Podravinu ne vrijedi ni ograničenje (b): dužine se ne ostvaruju iobavezno u neposrednoj blizini akcenatske granice, usp. dat. pl. *těličēm* (Šojat 1974).

2.3. O morfološkim prozodijskim likovima i preoblikama zasad je teško govoriti, jer im kajkavski dijalektolozi ne poklanjaju mnogo pažnje. Stoga ću se ovdje ograničiti na nekoliko općih napomena i pojednostavljenih primjera. Pretpostavimo ovakve polazne oblike:

<i>Ak. sg.</i>	<i>Nom. sg.</i>	<i>Gen. sg.</i>	<i>Instr. sg.</i>	<i>Gen. pl.</i>
nog-u	nog-'a	nog-e'e	nog-û'u	nog- [^] °
glaav-u	glaav-'a	glaav-e'e	glaav-û'u	glaav- [^] °
že'n-u	že'n-'a	že'n-e'e	že'n-û'u	že'n- [^] °
traa'v-u	traa'v-'a	traa'v-e'e	traa'v-û'u	traa'v- [^] °
bràà'n-u	bràà'n-'a	bràà'n-e'e	bràà'n-û'u	bràà'n- [^] °
ž'ab-u	ž'ab-'a	ž'ab-e'e	ž'ab-û'u	ž'ab- [^] °

Apostrofom je obilježen morfološki naglasak. Na osnovu tog naglaska u cjelinu se uvodi akcenat i podjela na početni i završni pojas: 'e znači da će oznaka biti prva u završnom pojasu, +ž'ab-u+ → +ž/ab-u+, +nog-'a+ → +nog-/a+; e', ee' ili èè' obilježuju sastavnice koje će u spojenici zauzimati posljednji položaj u početnom pojasu, +že'n-u+ → +žen-/u+, +traa'v-u+ → +traav-/u+, +bràà'n-u+ → +brààn-/u+; e'e znači da je oznaka granična, tj. da će se ostvariti na samoj granici, +nog-e'e+ → +nog-e/e+, +glaav-[^]°+ → +glaav-[^]/°+. Kad su svi morfemi nena-glašeni, spojenica ostaje bez akcenta: +nog-u+, +glaav-u+. Ako spoje-nica sadrži više naglašanih sastavnica, onda se po određenim pravilima brišu svi naglasci osim jednoga (Garde 1966, 1966a, 1968, 1976). U našim primje-rima čuva se uvijek prvi naglasak: +ž'ab-'a+ → +ž'ab-a+, +že'n-'a+ → +že'n-a+; valja napomenuti da e'-ee daje e-e/e: +že'n-e'e+ → +že'n-ee+ → +žen-e/e+, +traa'v-e'e+ → +traa'v-ee+ → +traav-e/e+. Nakon prve preoblike, koju ćemo zvati »uvođenje akcenta« — U, spojenice imaju ovakav izgled:

nog-u	nog-/a	nog-e/e	nog-û/u	nog- [^] /°
glaav-u	glaav-/a	glaav-e/e	glaav-û/u	glaav- [^] /°
žen-/u	žen-/a	žen-e/e	žen-û/u	žen- [^] /°
traav-/u	traav-/a	traav-e/e	traav-û/u	traav- [^] /°
brààn-/u	brààn-/a	brààn-e/e	brààn-û/u	brààn- [^] /°
ž/ab-u	ž/ab-a	ž/ab-ee	ž/ab-ûu	ž/ab- [^] °

2.4. S morfološkoga gledišta, prozodijska počela mogu biti: stalna — è, obična — e, nestalna — (e), i neodređena — ^ . Prazna mora °, tj. mora bez tvar-noga uporišta, spada u nestalna počela: °=(°). Neodređena čestica ^ nema ni vlastitog uporišta ni vlastite vrijednosti, pa dobiva i tvarno uporište i vrijed-nost od susjednih čestica: ona postaje puna i obična u instr. sg. — *û'u*, prazna i nestalna u gen. pl. — [^]° . S obzirom na počela što ulaze u njihov sastav, dvomorne će sastavnice biti stalne — *bràà'n*, obične — *glaav*, *traa'v*, *e'e*, *û'u*, i nestalne — [^]° . Stalna je dužina postojana u svim položajima, dakle i onda kad nije u neposrednoj blizini akcenta. Obična je dužina nepostojana kad morfološki lik sadrži sastavnicu sa stalnim dvočlanim slijedom: +brààn-e/e+ → +brààn-(e/e)+, +brààn-û/u+ → brààn-(û/u)+. Obična se dužina pretvara u nepostojanu i onda kad zauzima položaj koji nije u neposrednoj blizini akcenatske granice: +ž/ab-ee+ → +ž/ab-(ee)+, +glaav-e/e+ → +gl(aa)v-e/e+. Nestalne su dužine nepostojane u svim položajima: +ž/ab-[^]°+ → +ž/ab-([^])°, +nog-[^]°+ → +nog-([^]/°)+. U primjerima kao

$+gl(aa)v-e/e+$, $+ž/ab-(ee)+$, $+bràân-(e/e)+$, dvočlani je prozodijski slijed nepostojan kao cjelina, ali more što ulaze u njegov sastav ostaju obične. Kad su posrijedi nestalne dužine, nepostojan nije samo dvočlani slijed nego i članovi toga slijeda: $+ž/ab-(^{\circ})+ \rightarrow +ž/ab-(^{\circ})(^{\circ})+$, $+nog-(^{\circ})(^{\circ})+ \rightarrow +nog-(^{\circ})(^{\circ})(^{\circ})+$. Ako obična dužina sadrži neodređenu moru te ako se ta dužina u datom položaju pretvori u nepostojanu: $+bràân-(\hat{u}/u)+$, $+ž/ab-(\hat{u})+$, $+ž/ab-(\hat{u})(u)+$, onda se neodređena mora ponaša kao nestalna: $+bràân-(\hat{u})(u)+$, $+ž/ab-(\hat{u})(u)+$. U tom su slučaju oba člana dvomornog slijeda nepostojani. Nestalne dužine imaju vrijednost kračina kad su u protivštini, kontrastu, s običnom dužinom. Ova posljednja ne biva nepostojanom uslijed nestalnog dvomornog slijeda: $+glaav-(^{\circ})(^{\circ})+$ kao $+glaav-/a+$. Sve što smo ovdje kazali o nestalnim česticama i nepostojanim dvočlanim slijedovima zvat ćemo »načelom nepostojanosti« — *N*. To se načelo primjenjuje nakon svake preoblike ako, naravno, postoje uvjeti za primjenu. Po načelu *N* dobivamo:

$gl(aa)v-e/e$	$gl(aa)v-\hat{u}/u$	$nog-(^{\circ})(^{\circ})$
$tr(aa)v-e/e$	$tr(aa)v-\hat{u}/u$	$glaav-(^{\circ})(^{\circ})$
$bràân-(e/e)$	$bràân-(\hat{u})(u)$	$žen-(^{\circ})(^{\circ})$
$ž/ab-(ee)$	$ž/ab-(\hat{u})(u)$	$traav-(^{\circ})(^{\circ})$
		$bràân-(^{\circ})(^{\circ})$
		$ž/ab-(^{\circ})(^{\circ})$

2.5. Nestalna neodređena mora premješta se prema početku spojenice u prvu rubnu oznaku. Rubne su oznake početna u završnom pojasu i posljednja u početnom pojasu. Jednomorna rubna sastavnica postaje na taj način dvomorna. Neodređena čestica napušta, dakle, prvobitno uporište i stječe novo. Ta nam preoblika, »premještanje nestalnoga neodređenog počela« — *P*, daje prelazne likove:

$bràân-(u)(u)$	$noôg-(^{\circ})(^{\circ})$	$žeên-(^{\circ})(^{\circ})$	$bràân-(^{\circ})(^{\circ})$
$ž/aâb-(u)(u)$	$glaâv-(^{\circ})(^{\circ})$	$traâv-(^{\circ})(^{\circ})$	$ž/aâb-(^{\circ})(^{\circ})$

Nestalne čestice u morfološkom sloju slične su slabim morama u fonološkom po tome što ne mogu zauzimati glavni položaj. Na sve likove u kojima akcenatska granica prolazi ispred nestalnog počela primjenjuje se preoblika *A* — »pomak akcenta«. Granica se premješta prema početku spojenice i ustaljuje se ispred prve obične ili stalne more. Ta nam preoblika daje:

$brà/\hat{a}n-(u)(u)$	$no/\hat{o}g-(^{\circ})(^{\circ})$	$že/\hat{e}n-(^{\circ})(^{\circ})$
$brà/\hat{a}n-(^{\circ})(^{\circ})$	$gla/\hat{a}v-(^{\circ})(^{\circ})$	$tra/\hat{a}v-(^{\circ})(^{\circ})$

Na kraju se primjenjuje nekoliko preoblika koje ćemo, radi jednostavnosti, svrstati pod zajednički nazivnik *Z* — »završne preoblike«. Ovamo ide pokraćivanje nepostojanih i nestalnih dužina, brisanje praznih čestica i praznih sastavnica s odgovarajućim granicama, ukidanje razlika među stalnim, običnim, nestalnim i neodređenim morama. Pokraćivanje se vrši po ovom načelu: briše se čestica udaljenija od glavnog položaja a čestica bliža tom položaju pretvara se u običnu. Na taj način dobivamo konačne morfološke likove:

nog-u	nog-/a	nog-e/e	nog-u/u	no/og
glaav-u	glaav-/a	glav-e/e	glav-u/u	gla/av
žen-/u	žen-/a	žen-e/e	žen-u/u	že/en
traav-/u	traav-/a	trav-e/e	trav-u/u	tra/av
braan-/u	braan-/a	braan-e/e	bra/an-u	bra/an
ž/ab-u	ž/ab-a	ž/ab-e	ž/aab-u	ž/aab

2.6. Uzmimo sada kao primjer nekoliko imenica muškoga roda: *most, grad, snop, rep, prag, potok, zakon*, i pretpostavimo slijedeće polazne sastavnice: *po', zàà', most, graad, sno'p, rèè'p, pr'ag, tok, kon, ov*, gen. sg. *a*, lok. sg. *ù'(u)*, gen. pl. $\overset{\wedge}{\circ}$. Nakon primjene *U* i *N*, dobit ćemo ove likove:

most-a	most-(ù)/(u)	most-ov-(^)/(o)
graad-a	graad-(ù)/(u)	gr(aa)d-ov-(^)/(o)
snop-/a	snop-(ù)/(u)	snop-/ov-(^)(o)
rèèp-/a	rèèp-(ù)/(u)	rèèp-/ov-(^)(o)
pr/ag-a	pr/ag-(ù)(u)	pr/ag-ov-(^)(o)
po-t/ok-a	po-t/ok-(ù)(u)	po-t/ok-ov-(^)(o)
zàà-k/on-a	zàà-k/on-(ù)(u)	zàà-k/on-ov-(^)(o)

Nakon primjene *P*, imat ćemo:

moòst-(u)/(u)	pr/aâg-(u)(u)	most-oòv-(o)/(o)	pr/aâg-ov-(o)(o)
graâd-(u)/(u)	po-t/oòk-(u)(u)	gr(aa)d-oòv-(o)/(o)	po-t/oòk-ov-(o)(o)
snoòp-(u)/(u)	zàà-k/oòn-(u)(u)	snop-/oòv-(o)(o)	zàà-k/oòn-ov-(o)(o)
rèèp-(u)/(u)		rèèp-/oòv-(o)(o)	

Na likove koji sadrže stalnu dužinu ponovo se primjenjuje načelo *N*:

zàà-k/(o)(ò)n-(u)(u)	rèèp-/o(ò)v-(o)(o)	zàà-k/(o)(ò)n-ov-(o)(o)
----------------------	--------------------	-------------------------

Preoblika *A* daje:

mo/òst-(u)(u)	rè/èp-(u)(u)	gr(aa)d-o/òv-(o)(o)
gra/âd-(u)(u)	zà/à-k(o)(ò)n-(u)(u)	rè/èp-(o)(ò)v-(o)(o)
sno/òp-(u)(u)	most-o/òv-(o)(o)	zà/à-k(o)(ò)n-ov-(o)(o)

Nakon *Z*, dobivamo konačne likove:

most-a	mo/ost-u	most-o/ov
graad-a	gra/ad-u	grad-o/ov
snop-/a	sno/op-u	snop-/oov
reep-/a	re/ep-u	re/ep-ov
pr/ag-a	pr/aag-u	pr/aag-ov
po-t/ok-a	po-t/ook-u	po-t/ook-ov
zaa-k/on-a	za/a-kon-u	za/a-kon-ov

2.7. Konačni se morfološki likovi pretvaraju u polazne fonološke brisanjem granica među gramatičkim sastavnicama i uvođenjem granica između slo-gova: +za/a-ko-nov+, +mo-sto/ov+. Na fonološke likove primjenjuju se pravila za koja nisu potrebni podaci o gramatičkoj vrijednosti sastavnica.

Tako se npr. u Začretju udvaja mora u predzadnjem slogu kad se samo jedna čestica nalazi u završnom pojasu: +snoo-p/a+ (t. 2.1). Važna je fonološka preoblika pretvaranje jakih počela u slaba (t. 2.2): +pO-t/oo-kov+, +za/a-ko-nOv+. U novokajkavskim sustavima sve završne more postaju slabe: +mO-sto/Ov+, +sno-p/A+, što ima za posljedicu pomak akcenta prema početku riječi: +mO-st/oOv+, +sn/o-pA+. U likove koji nisu naslijedili morfološku akcenatsku granicu: +graa-da+, +mo-sta+, uvodi se fonološki akcenat. On se u većini govora stavlja ispred prve jake more: +gr/aa-da+, +m/o-sta+. Ali ima novokajkavskih govora na istoku u kojima granica prolazi ispred druge jake more a ispred prve samo onda kad je jedina: +gra/a-dA+, +m/o-stA+. U konačne se fonološke likove unose tvorna prozodijska obilježja: silina, ton, trajanje. Naglaskom, spojem siline i visine, ističe se glavni položaj, prva mora u završnom pojasu: +zaa-k/o--nA+ → *zääkõna*, +za/a-ko-nOv+ → *zääkonov*, +pO-t/oo-kov+ → *potõkov*. Time fonetski naglasak — »pogranična postaja« ili »carinarnica« (Junković 1978) — omogućuje da se utvrdi mjesto akcenta, zamišljene crte ili granice. Dvornost sloga, izražena trajanjem: -ee- → -ē-, pomaže također određivanju pogranične oblasti. Jer dužina, kako smo već spomenuli (t. 2.2), dolazi uvijek u neposrednu blizinu akcenta. Visinom se ističe obično i prva mora u dugom slogu ispred naglaska: *zākõna* = *zääkõna*. Slijed visoke i niske more u okviru istog sloga, silazni ton, pokazuje da obje čestice pripadaju jednom pojasu — početnom: *zākõna* = *zākõna* = +zaa-k/oNA+, ili završnom: *potõkov* = +pO-t/ookov+. Slijed niske i visoke čestice, uzlazni ton, pokazuje da obje more dugog sloga ne idu u isti pojas: *zākõnov* = +za/akonOv+.

Fonološki likovi i preobliske

3.1. Za kajkavski su dijalekat značajni ovi polazni likovi:

- (1) jednosložni dvomorni — (a) +se/el+, (b) +l/cet+;
- (2) dvosložni dvomorni — (a) +se-l/o+, (b) +l/e-to+;
- (3) višesložni sa završnom dužinom — (a) +le-ti/i+, +ve-se-li/i+, (b) +lo-p/aat+, +de-ve-n/iic+;
- (4) dvosložni s početnom dužinom — (a) +mlee-k/o+, (b) +ve/e-že+, (c) +r/ee-že+;
- (5) trosložni bez dužine — (a) +re-še-t/o+, (b) +le-t/e-ti+, (c) +r/e-za-ti+;
- (6) trosložni sa središnjom dužinom — (a) +le-tii-m/o+, (b) +za-ve/e-že+, (c) +po-r/ee-že+;
- (7) trosložni s početnom dužinom — (a) +vee-z/a-ti+, (b) +ve/e-že-mo+, (c) +r/ee-že-mo+;
- (8) četverosložni bez dužine — (a) +po-le-t/e-ti+, (b) +po-r/e-za-ti, (c) +j/u-ži-na-ti+.

Složenije riječi — npr. +za-vee-z/a-ti+, +za/a-sta-va-mi+ — ne donose ništa novo. Za uspoređivanje su beznačajne i jednomorne spojenice kao +žg/c+. Budući da svaki konačni fonološki lik ima akcenat i bar jedno

počelo u završnom pojasu, riječi su s jednom morom u svim sustavima jednake. Podravski govori posjeduju osebuje polazne likove (III), višesložne s jednom završnom i jednom nezavršnom dužinom (t. 2.2): +koo-ree+, +pše-niič-nee+, +tee-li-čcem+. Turopoljsko-posavska skupina obično nema u polazištu lika (6c) : (5c) +r/e-za-ti+ = (6c) +p/o-re-že+. U obzir bi valjalo uzeti i spojenice koje nisu naslijedile iz morfološkoga sloja podjelu na početni i završni pojas: +graa-da+, +mo-sta+, +lo-vi-lo+. Međutim, takve se riječi ponašaju u svim sustavima kao likovi koji nemaju jakih mora u početnom pojasu, pa ćemo se na njih osvrnuti kad budemo govorili o uvođenju fonološkog akcenta.

3.2. Postoje četiri vrste fonoloških preoblika:

- (a) dodavanje i brisanje prozodijskih počela (duljenje i pokraćivanje);
- (b) slabljenje mora u datim položajima;
- (c) pomak akcenta prema početku prozodijskog lika;
- (d) uvođenje akcenta u neodređeni pojas.

Preinake prve vrste dosta su nam slabo poznate, jer istraživači ne vode uvijek računa o razlici između fonetskih, fonoloških i morfoloških promjena u trajanju (t. 2.1). Ovamo spada zagorsko udvajanje (Ivšić I 2–3), koje smo već ranije istakli (t. 2.1, 2.7): (2a) +se-l/o+ → (4a) +see-l/o+ = +mlee-k/o+, (5a) +re-še-t/o+ → (6a) +re-šee-t/o+ = +lo-vii-m/o+. Fonološko je pokraćivanje vjerojatno prijelaz (7a) +vee-z/a-ti+ u (5b) +ve-z/a-ti+ = +le-t/e-ti+, usp. +(h)ra-n/i-li+ u Domagoviću i Trebarjevu (Ivšić 1936), +ki-p/e-lo+ u Draganiću (Ivić 1968), +za-v/o-ja+, +na-v/u-ka+ prema +za/a-voj+, +na/a-vuk+ u Prodindolu (Rožić 1893–1894). Buduća će nam istraživanja pokazati da li je istočnokajkavsko pokraćivanje (3a) +le-ti/i+ → (2a) +le-t/i+ = +se-l/o+ (Ivšić IV 2, 4, 6) fonološko ili morfološko. Za svrstavanje kajkavskih sustava važnije su preoblike druge vrste: slabljenje prozodijskih počela u riječi. Glavna su fonološka slabljenja:

- O* — osnovno, zajedničko svim kajkavskim govorima;
- DO* — dopunsko osnovno, zajedničko svim sustavima osim podravskih;
- UO* — uopćeno osnovno, značajno za većinu govora koji su sačuvali oksitonezu;
- S* — samoborsko (Ivšić I 3–4, III 1), poznato na području nedaleko od Zagreba — Samobor, Domaslovec, Sv. Nedelja (Šojat 1973);
- N* — novokajkavsko, rasprostranjeno na čitavom kajkavskom području izuzevši Ivšićeve varijante s oksitonezom (I 1–4, III 1);
- DON* — dopunsko osnovno novokajkavsko, značajno za sustave oko Varaždinskih Toplica (Junković 1972, 1977);
- UN* — uopćeno novokajkavsko, ograničeno na rubne sjeverozapadne i jugoistočne govore (Ivšić I 7 — Međumurje, III 3 — Stružec);
- H* — fakultativno hrašćinsko, obilježuje današnji hrašćinski sustav (Ivić 1957, Junković 1977);

- M* — mlađe istočnokajkavsko, poznato u jednom dijelu istočne skupine (Ivšić IV 5—6), npr. u Črečanu kod Zeline (Kalinski-Šojat 1973);
DM — dopunsko mlađe, ograničeno na Ivšićevu podravsku varijantu IV 7;
UM — uopćeno mlađe, značajno za većinu govora u Podravini (Ivšić IV 8, Fancev 1907).

3.3. Značajke su navedenih preoblika slijedeće:

- O* — slabe postaju sve čestice ispred dvomornog sloga, npr. +IE-tii+, +dE-vE-niic+, +pO-ree-že+;
DO — počela su slaba iza slijeda *ee-e*, npr. +vee-za-tI+;
UO — čestice su slabe iza svakog jakog tromornog niza, bez obzira na to kakva je podjela na slogove; ne samo +vee-že-mO+ nego i +po-re-za-tI+;
S — počelo slabi kad je u isti mah posljednje u dvomornom slogu i u riječi, npr. +seEl+, +IO-paAt+;
N — završna je mora u riječi uvijek slaba ako nije jedina, npr. +leEt+, +se-IO+, +IE-tiI+, +mlee-kO+, +le-te-tI+, +zA-vee-žE+, +po-re-za-tI+;
DON — slabe su sve čestice iza dvomornog sloga, npr. +vee-zA-tI+;
UN — slaba je svaka završna čestica u višemornom slijedu, bez obzira na to da li je u pitanju riječ ili slog, npr. +seEl+, +le-tO+, +IO-paAt+, +mleE-kO+, +le-te-tI+, +zA-veE-žE+;
H — (pretpostavlja *N*) — prvo počelo u nezadnjem dvomornom slogu može oslabiti, npr. +mlee-kO+ i +mlEe-kO+, +zA-vee-žE+ i +zA-vEe-žE+, +ree-že-mO+ i +rEe-že-mO+;
M — (pretpostavlja *N*) — slabe su sve čestice što se nalaze ispred tromornog slijeda, npr. +vEe-za-tI+, +jU-ži-na-tI+;
DM — (pretpostavlja *N*) — slabe su sve čestice što se nalaze ispred dvosložnog slijeda, npr. +rE-še-tO+, +vEE-že-mO+, +pO-IE-te-tI+; u osebnim podravskim likovima (III) — +kOO-reE+, +tEE-II-čeEm+, čestice u nezadnjem slogu postaju slabe nakon primjene *O*;
UM — (pretpostavlja *N*) — slaba su sva počela ispred pretposljednje more, npr. +mlEe-kO+, +rE-še-tO+, +IE-tIi-mO+, +vEE-za-tI+, +pO-IE-te-tI+, +kOO-reE+, +pšE-nIIč-neE+, +tEE-II-čeEm²; kad su posrijed likovi tipa *ee-e+*, jaka ostaje ili predzadnja čestica u riječi, *Ee-E+*, ili predzadnja čestica u dvomornom slogu, *eE-E+*, pa su moguće inačice kao +zA-vEe-žE+ i +zA-veE-žE+.

3.4. Fonološko je premještanje akcenta u kajkavskom dijalektu dvojako: nesamostalno i samostalno. Nesamostalni je pomak uvjetovan slabljenjem čestica: *e(-)/E* → *|e(-)E*. Tamo gdje postoji *S*, imat ćemo: (1) +s/eEl+ = +I/eEt+, (3) +IE-t/iI+ = IO-p/aAt+. U likovima sa završnom dužinom više nema akcenatske slobode, jer tu, uslijed *O*, samo jedna čestica ostaje

jaka. U novokajkavskim govorima s preoblikom *N* (Ivšić I 5, III 2), dobivamo i ova jednačenja: (2) $+s/e-IO+$ = $+l/e-tO+$, (4) $+mle/e-kO+$ = $+ve/e-žE+$, (5) $+re-š/e-tO+$ = $+le-t/e-tI+$, (6) $+IE-ti/i-mO+$ = $+zA-ve/e-žE+$. Sustavi oko Varaždinskih Toplica, gdje postoji preoblika *DON*, izjednačuju, pored toga, (7a) i (7b): $+ve/e-zA-tI+$ = $+ve/e-žE-mO+$. Po *UN* svako počelo postaje slabo na kraju riječi i/ili na kraju dvomornog sloga: (4) $+ml/eE-kO+$ = $+v/eE-žE+$ = $+r/eE-žE+$, (6) $+IE-t/iI-mO+$ = $+zA-v/eE-žE+$ = $+pO-r/eE-žE+$. U Međumurju, gdje se primjenjuje *DON* i *UN*, akcentat ostaje slobodan u likovima bez dužine: (8a) $+po-le-t/e-tI+$, (8b) $+po-r/e-za-tI+$, (8c) $+j/u-ži-na-tI+$, ali u likovima s dužinom samo jedna mora biva jaka, usp. u Kotoribi: (7a) $+hr/aA-nI-II+$ = (7b) $+hr/aA-nI-mO+$ = (7c) $+m/eE-rI-mO+$; u okviru iste spojenice, razlike po trajanju i razlike po mjestu akcenta ne mogu više supostojati. Slabljenja su *O* i *DO* pasivna, što znači da nemaju za posljednicu premještanje akcenatske granice: $+zA-vee-z/a-tI+$, $+zA-ve/e-že-mO+$, $+pO-r/ee-že-mO+$. Uopćeno osnovno slabljenje — *UO*, naprotiv, može biti aktivno: (8) $+do-ne-se-m/o+$ → (8a) $+do-ne-s/e-mO+$ = $+po-le-t/e-tI+$. *UO* se razvilo analogijom prema *DO* na početku lika: $+e-e-e-E$ kao $+ee-e-E$, $+do-ne-se-mO+$ kao $+tree-sc-mO+$ (t. 2.2), i sve se više širi u starokajkavskim govorima s oksitonezom (Ivšić I 1–4, III 1). Danas se postavlja pitanje da li još postoje kajkavski sustavi s četveročlanim jakim nizovima, kakve vidimo u sutlanskim čakavskim govorima (Šojat 1973a): (8) $+do-ne-se m/o+$, (8a) $+štru-ko-v/i-na+$, (8b) $+da-r/u-je-du+$, (8c) $+v/e-li-ko-ga+$.

3.5. Samostalni pomak akcenta, značajan za istočnu skupinu (Ivšić IV), nije uvjetovan slabljenjem prozodijskih počela. Nećemo imati samo $+s/eEl+$, $+s/e-IO+$, $+IE-t/iI+$, $+mle/e-kO+$, $+re-š/e-tO+$, $+IE-ti/i-mO+$, kao u novokajkavskim sustavima s preoblikom *N*, nego i $+ve/e-žE+$ → $+v/ee-žE+$, $+le-t/e-tI+$ → $+l/e-te-tI+$, $+zA-ve/e-žE+$ → $+zA-v/ee-žE+$, $+vee-z/a-tI+$ → $+ve/e-za-tI+$, $+ve/e-že-mO+$ → $+v/ee-že-mO+$, $+po-le-t/e-tI+$ → $+po-l/e-te-tI+$, $+po-r/e-za-tI+$ → $+p/o-re-za-tI+$. Takav je pomak uopćen, što znači da se primjenjuje na sve likove, uključivši i one kojima je početni pojas prazan ili sadrži isključivo slabe more. Takvi se likovi, nakon samostalnog i uopćenog pomaka akcenatske granice, izjednačuju sa spojenicama koje nisu naslijedile morfološkog akcenta (t. 2.7), tj. sve čestice takvih likova pripadaju neodređenom pojasu: $+l/eEt+$ → $+leEt+$, $+l/e-tO+$ → $+le-tO+$, $+IO-p/aAt+$ → $+IO-paAt+$, $+r/ee-žE+$ → $+ree-žE+$, $+r/e-za-tI+$ → $+re-za-tI+$, $+pO-r/ee-žE+$ → $+pO-ree-žE+$, $+r/ee-že-mO+$ → $+ree-že-mO+$, $+j/u-ži-na-tI+$ → $+ju-ži-na-tI+$. Tamo gdje postoji mlađe istočnokajkavsko slabljenje — *M*, bez akcenta ostaju i likovi: $+ve/e-že-mO+$ → $+vE/e-že-mO+$ → $+vEe-že-mO+$ = $+rEe-že-mO+$; $+po-r/e-za-tI+$ → $+pO-r/e-za-tI+$ → $=pO-re-za-tI+$ = $+jU-ži-na-tI+$. Kad je posrijedi dopunsko mlađe slabljenje — *DM*, likovi su s neodređenim pojasom još i ovi: $+le-t/e-tI+$ → $+IE-t/e-tI+$ → $+IE-te-tI+$ = $+rE-za-tI+$, $+vee-z/a-tI+$ → $+vEE-z/a-tI+$ → $+vEE-za-tI+$ = $+vEE-že-mO+$ = $+rEE-že-mO+$, $+po-le-t/e-tI+$

→ +pO-IE-t/e-tI+ → +pO-IE-te-tI+ = +pO-rE-za-t+ = +jU-ži-na-tI+.
 Uopćeno mlađe slabljenje — *UM*, kakvo vidimo u Virju (Fancev 1907), ostavlja bez akcenta sve likove osim onih kojima je u polazištu završni pojas jednomoran. U Hrašćini, gdje fakultativno slabljenje obuhvaća prvu moru nezadnjega sloga, imat ćemo dublete: +(zA-)v/ee-že(-mO)+ i +(zA-)vEe-že(-mO)+, +(pO-)ree-že(-mO)+ i +(pO-)rEe-že(-mO)+.

3.6. Uvođenje akcenta u neodređeni pojas vrši se na slijedeći način: (a) određuje se početni niz jakih čestica — *PNĵČ*; (b) akcenatska se granica stavlja ispred posljednje more u *PNĵČ*. Načelo je (b) uvijek isto, a načelo (a) nestalno: razlike između govora potječu odatle što *PNĵČ* nije u svima omeđen na jednaki način. U kajkavskom imamo ova tri slučaja: *PNĵČ* = 1 — početni niz jakih čestica sadrži prvu jaku moru u akcenatskoj cjelini; *PNĵČ* = 2 — početni niz jakih čestica obuhvaća prve dvije jake more u cjelini; *PNĵČ* = 2(1) — početni niz jakih čestica poklapa se s brojem jakih mora u prvom jakom slogu. Na likove koji sadrže samo jednu jaku moru primjenjuje se, naravno, u svim sustavima načelo *PNĵČ* = 1. U govorima bez samostalnog pomaka akcenatske granice, neodređeni pojas imaju samo morfološki neobilježeni likovi: +mo-sta+, +graa-da+, +lo-vi-lo+. Tu se fonološki akcenat uvodi po *PNĵČ* = 1: +m/o-sta+, +gr/aa-da+, +l/o-vi-lo+. U Bednji (Jedvaj 1956), gdje su polazni fonološki likovi +loo-vi-lo+ i +lo-vii-lo+, dobivamo: +loo-vi-IO+ → +l/oo-vi-IO+ i +IO-vii-lo+ → +IO-v/ii-lo+. Kad govori znaju za samostalni pomak akcenta, neodređeni pojas sadrže i likovi koji su izgubili granicu uslijed fonoloških preoblika. Tako u Hrašćini imamo +le-tO+ → +l/e-tO+ kao +mo-stA+ → +m/o-stA+, +ree-žE+ → +r/ee-žE+ kao +graa-dA+ → +gr/aa-dA+ ili +rEe-žE+ → +rE/e-žE+ kao +grAa-dA+ → +grA/a-dA+, +re-za-tI+ → +r/e-za-tI+ kao +lo-vi-IO+ → +l/o-vi-IO+. Pored Hrašćine, po načelu *PNĵČ* = 1 akcenat se uvodi i u nekim drugim istočnim govorima, npr. u D. Mostima (Ivšić 1936). Što se tako uvodi akcenatska granica u Virju i u svim podravskim sustavima sa slabljenjem *UM*, lako je razumjeti — jaki je niz tu sveden na jednu moru. Međutim, za većinu je istočnih govora običnije uvođenje po načelu *PNĵČ* = 2: +ree-žE+, +pO-ree-žE+ → +re/e-žE+, +pO-re/e-žE+; +re-za-tI+ → +re-z/a-tI+. U likovima što sadrže jedno jako počelo, granica prolazi, naravno, ispred tog počela: +žge+, +leEt+, +le-tO+, +IO-paAt+ → +žg/e+, +l/eEt+, +l/e-tO+, +IO-p/aAt+. Govori sa slabljenjem *M* (Ivšić IV 5—6) i *DM* (Ivšić IV 7) nemaju tročlanih jakih nizova, pa je tu *PNĵČ* jednak jakom nizu ili veći od njega. Zato u tim sustavima uvedena granica prolazi uvijek ispred posljednje jake more u riječi: +žg/e+, +l/eEt+, +l/e-tO+, +IO-p/aAt+, +re/e-žE+, +rEe-ž/e-mO+ (*M*) ili +rEE-ž/e-mO+ (*DM*), +re-z/a-tI+ (*M*) ili +rE-z/a-tI+ (*DM*), +pO-re-z/a-tI+ (*M*) ili +pO-rE-z/a-tI+ (*DM*). Postoje i takvi istočni govori (Ivšić IV 3—4) u kojima imamo *PNĵČ* = 2(1). Ako prvi slog s jakim česticama sadrži samo jedno jako počelo, onda uvedena granica prolazi ispred njega: +l/eEt+, +l/e-tO+, +IO-p/aAt+, +r/e-zatI+, +j/u-žinati+. Ako takav slog sadrži dvije jake čestice, granica prolazi ispred posljednje: +re/e-žE+, +pO-re/e-žE+, +re/e-žemO+.

3.7. Svaki se fonološki sustav daje iscrpno opisati ako raspoložemo podacima o skupu polaznih likova i o skupu preoblika. Uzmimo kao primjer govor u Crečanu kod Zeline (Kalinski-Šojat 1973, Ivšić IV 5). Polazište su likovi navedeni u t. 3.1, bez osebnijih podravnih spojenica (III) i bez turo-poljsko-posavskog jednačenja (5c) = (6c), +r/e-za-ti+ = +p/o-re-že+. Preoblike su slijedeće: slabljenje *O*, *N* i *M*; samostalni pomak akcenta; uvođenje akcenatske granice u neodređeni pojas po načelu $PN\check{C} = 2$. Nakon slabljenja *O*, *N* i *M* dobivamo:

(1a) se/EI	(1b) m/eEst	(2a) se-l/O
(2b) m/e-stO	(3a) kO-va/Ač	(3b) zE-l/eEn
(4a) mlee-k/O	(4b) pi/i-šEm	(4c) s/ee-jEm
(5a) ple-te-t/E	(5b) li-s/i-cA	(5c) j/a-bu-kA
(6a) sE-laa-k/A	(6b) dO-bi/i-lA	(6c) IE-t/ee-lA
(7a) pIi-s/a-tI	(7b) pI/i-še-mO	(7c) s/Ee-je-mO
(8a) dO-ne-s/i-tE	(8b) lI-s/i-ca-mI	(8c) j/A-bu-ka-mI

Nakon samostalnog pomaka akcenatske granice:

(1a) s/eEI = sêl	(1b) meEst	(2a) s/e-lO = sêlo
(2b) me-stO	(3a) kO-v/aAč = kováč	(3b) zE-leEn
(4a) mle/c-kO	(4b) p/ii-šEm = pišem	(4c) see-jEm
(4a) mle/c-kO = mlêko	(5b) l/i-si-cA = lišica	(5c) ja-bu-kA
(5a) ple-t/e-tE = pletête	(6b) dO-b/ii-lA = dobîla	(6c) IE-tee-lA
(6a) sE-la/a-kA = selâka	(7b) pIi-še-mO	(7c) sEe-je-mO
(7a) pI/i-sa-tI = písati	(8b) lI-si-ca-mI	(8c) jA-bu-ka-mI
(8a) dO-n/e-si-tE = donêsite		

Nakon uvođenja akcenta u neodređeni pojas:

(1b) m/eEst = mêst	(2b) m/e-stO = mêsto	(3b) zE-l/eEn = zelên
(4c) se/e-jEm = sêjem	(5c) ja-b/u-kA = jabûka	(6c) IE-te/e-lA = letêla
(7b) pIi-š/e-mO = pišêmo	(7c) sEe-j/e-mO = sejêmo	(8b) lI-si-c/a-mI = = lisičâmi
	(8c) jA-bu-k/a-mI = jabukâmi	

Podloge, stupnjevi, skupine i varijante

4.1. Svim su kajkavskim govorima zajedničke samo dvije fonološke preoblike: osnovno slabljenje morâ, *O*, i uvođenje akcenta u neodređeni pojas. Sve ostale preinake predstavljaju novotvorine, inovacije. Budući da se $PN\check{C}$

ne određuje uvijek na isti način, jedina je stalna preoblika *O*, koju ćemo, u skladu s tim, uzeti za temelj uspoređivanja. U odnosu na *O*, novotvorine se dijele na dvije vrste: jedne se, sa sinkronijskoga gledišta, primjenjuju prije osnovnog slabljenja, a druge poslije njega. To znači da se *O* ne primjenjuje uvijek na istu podlogu. Mogli bismo, prema tome, reći da je podloga »obična« — kad nema ni fonološkog duljenja ni fonološkog pokraćivanja, da je »zagorska« — kad postoji udvajanje $+se-l/o \rightarrow +see-l/o+$, da je »novija« — kad imamo pokraćivanje $+vee-z/a-ti+ \rightarrow +ve-z/a-ti+$, da je »križevačka« — tamo gdje se $+le-ti/i+$ preobličuje u $+le-ti+$ (t. 3.2). Kako se morfološke preobliske primjenjuju također prije osnovnog slabljenja, imat ćemo, pored fonoloških, i morfološke podloge: »turopoljsko-posavsku«, $+p/o-rež-e+ \rightarrow$ (5c) $+p/o-re-že+ = +r/e-za-ti+$; »podravsku«, $+k/oor-ee+ \rightarrow$ (III) $+k/oo-ree+$ (t. 3.2), i sl. Fonološke se i morfološke podloge mogu povezivati, pa npr. u Trebarjevu nalazimo »noviju turopoljsko-posavsku podlogu« — $+ve-z/a-ti+$ i $+p/o-re-že+$ (Janjčerova 1898–1901). Podloge se pojedinih govora međusobno ne razlikuju samo po tome što svaka sadrži posebni skup likova, već i po tome što date spojenice nemaju u svim sustavima jednake prozodijske osobine. Prema osnovnom kajkavskom (3a) $+gla-ve/e+$, $+gla-vu/u+$, očekivali bismo u Črečanu $+glA-v/eE+$, $+glA-v/uU+$ = *glavê*, *glavû* kao $+kO-v/aAč+ = kováč$ (t. 3.7), a konačni su fonološki likovi $+gla/a-vE+ = glāve$ i $+gl/aa-vU+ = glāvū$. To dolazi otuda što je obična dužina u morfemu *glav* postala stalna kao u *bràan*: gen. sg. $+glāāv-e/e+ \rightarrow$ $+glāv/e+$, instr. sg. $+glāāv-û/u+ \rightarrow$ $+gla/av-u+$ (t. 2.3–5). Polazni fonološki likovi (4a) $+glāa-v/e = +mlee-k/o+$ i (4b) $+gla/a-vu+ =$ $= +pi/i-šem+$ (t. 3.7) daju u Črečanu konačne oblike $+gla/a-vE =$ $= +mle/e-kO+$ i $+gl/aa-vU+ = +p/ii-šEm+$. Pretvaranje običnih dužina u stalne, naročito u padežnim nastavcima, glavna je morfološka značajka podravske govora. Na taj se način stanovite razlike između prozodijskih likova čuvaju, unatoč gubitku akcenatske slobode: usp. (5b) $+pšE-n/i-cA+$, (3b) $+pšE-nI-c/eE+ = +pšE-nI-c/uU+$, (6c) $+pšE-n/iIč-nA+$, (III) $+pšE-nIIč-n/eE+$ prema »običnoj podlozi« (5b) $+pše-n/i-ca+ = +pše-n/i-ce+$, (6c) $+pšE-n/ii-cu+ = +pšE-n/iič-na+ = +pšE-n/iič-ne+$. Iscrpni opis svih podloga zasad je nemoguće dati; njihov je broj znatan, naročito kad su posrijedi morfološke podloge. Jedno je, međutim, već sada sigurno: razlike između podloga ne mogu se smatrati odlučnim mjerilom za diobu kajkavskih govora. Jer razmimoilaženjima među pojedinim sustavima odgovaraju često razmimoilaženja unutar istoga sustava, usp. npr. u Bednji (Jedvaj 1956): $+loov-i-l-o+ \rightarrow +l/oo-vi-lO+$ i $+lov-ii-l-o+ \rightarrow +lO-v/ii-lo+$ (t. 3.6); $+nees-e-mo+$, $+trees-/e-mo+ \rightarrow +nee-s/e-mO+$, $+tree-s/e-mO+$ i $+nes-e-m/o+$, $+tres-e-m/o+ \rightarrow +nE-see-m/o+$, $+trE-see-m/o+$; $+grad-o/ov+ \rightarrow +grA-do/ov+$ i $+gra/ad-ov+$, kao $+re/ep-ov+ \rightarrow$ $+gra/a-dov+$; $+snop-/oov+ \rightarrow +snO-p/oov+$ i $+sno/op-ov+$, kao $+re/ep-ov+$, $\rightarrow +sno/o-pov+$ (t. 2.6); usp. u Samoboru (Šojat 1973): $+ruk-e/e+$, završni morfološki lik jednak bednjanskom, $+ruuk-/e+$, oblik jednak črečanskom $+glāv/e+$, i $+ruuk-e/e+$, kao u Podravini, odakle završne fonološke spojenice $+rU-k/eE+$, $+ruu-k/e+$ i $+rUU-k/eE+$.

4.2. Među preoblike što se, sa sinkronijskoga gledišta, primjenjuju nakon *O*, idu u prvom redu sva ostala slabljenja: *DO*, *UO*, *S*, *N*, *DON*, *UN* — *H*, *M*, *DM*, *UM* (t. 3.2—3). Te su preoblike jednosmjerne: ne postoje pravila po kojima bi se slabe čestice pretvarale u jake. Otuda važnost tih preoblika za dijakronijsko svrstavanje kajkavskih govora. Ako usporedimo *S*, *N* i *UN*, primjećujemo da im je jedna crta zajednička: slaba postaje čestica na kraju višemornog slijeda. *S* se primjenjuje kad je u pitanju posljednja mora u riječi i slogu, *N* kad je višemorni slijed riječ, a *UN* kad je taj slijed riječ ili slog. Uopćuje se, dakle, isto načelo i proširuje polje njegove primjene: *S* — +scEl+, +se-lo+, +mlce-ko+; *N* — +scEl+, +se-lO+, +mlce-kO+; *UN* — +scEl+, +se-lO+, +mleE-kO+. *N* obuhvaća ili sadrži *S*, a *UN* sadrži *N* i *S*. Preoblika je *S* također posljedica uopćavanja. U kajkavskom postoji velik broj dvomornih nastavaka s nestalnim završnim početlom: lok. sg. +snop-û/(u)+ (t. 2.6), nom. pl. n. +sel-â/(a)+, ptcp. pret. f. +lov-i-l-â/(a)+, odr. pridj. +dobr-â/(a)+ itd. Samoborski su sustavi proširili to načelo na sve dvomorne nastavke, npr. gen. sg. +nog-e/(e)+, instr. sg. +nog-û/(u)+, a zatim na završne dvomorne slogove, tj. pravilo je postalo fonološko: -ee+ → -eE+. Slabljenje *DON* nastalo je uopćavanjem osnovnog slabljenja *O*: po *O*, čestice postaju slabe ispred dužine, a po *DON* izvan dužine, što znači ispred nje i iza nje, +zA-vce-zA-tI+. *DON*, osim toga, ima za preduvjet *N*: primjenjuje se samo u onim govorima gdje se primjenjuje *N*. Navedene se preoblike dadu svrstati u niz: *O* — *S* — *N* — (*DON*) — *UN*, u kojem svako slabljenje sadrži i/ili pretpostavlja prethodno. Zasad jedino ne bih znao reći da li je *DON* preduvjet za *UN*. Iz rečenog proizlazi da slabljenja predstavljaju određeni stupanj akcenatske slobode, a kako su te preoblike, s dijakronijskoga gledišta, nepovratne, svaka od njih predstavlja ujedno i određeni stupanj fonološkoga razvitka. Isto se može kazati za *N* — +vee-za-tI+, +vee-žE+; *M* — +vEe-za-tI+, +vee-žE+; *DM* — +vEE-za-tI+, +vee-žE+; i *UM* — +vEE-za-tI+, +vEe-žE+ ili +veE-žE. *UM* sadrži *DM* i *M*, *DM* sadrži *M*, a sva tri slabljenja pretpostavljaju, imaju za preduvjet *N*. U taj se niz dade uključiti i *H*, koje također pretpostavlja *N*, ali — budući da je u pitanju fakultativna preoblika — nije preduvjet za *M*: *N* — (*H*) — *M* — *DM* — *UM*. Treći niz tvore slabljenja *O* — *DO* — *UO*, jer posljednja dva imaju za preduvjet prvo, a *UO* — +tree-se-mO+, +do-ne-se-mO+, sadrži *DO* — +tree-se-mO+, +do-ne-se-mO+. Međutim, preoblike su *DO* i *UO* manje važne za svrstavanje kajkavskih govora. Tamo gdje imamo *N* ili još općenitija slabljenja, djelovanje je preoblika *DO* i *UO* u većini slučajeva poništeno: po *N* dobivamo ne samo +tree-se-mO+, +do-ne-se-mO+ nego i +ne-se-mO+, +tree-sE+, +ne-sE+. *DO* je prisutno u svim sustavima što su ostali na stupnju *O* ili *S*, a *UO* u većini (t. 3.4). Zato u nastavku ovog izlaganja o slabljenjima *DO* i *UO* više nećemo voditi računa.

4.3. Za govore u kojima nema samostalnog pomaka akcenatske granice reći ćemo da pripadaju »starijoj skupini«, a za govore gdje samostalni pomak postoji reći ćemo da idu u »mlađu skupinu«. S obzirom na uvođenje akcenta u neodređeni pojas, sustave ćemo razvrstati u tri varijante: »neobilježenu« — *PNŸĆ* = 1, »obilježenu« — *PNŸĆ* = 2, i »mješovitu« — *PNŸĆ* = 2(1),

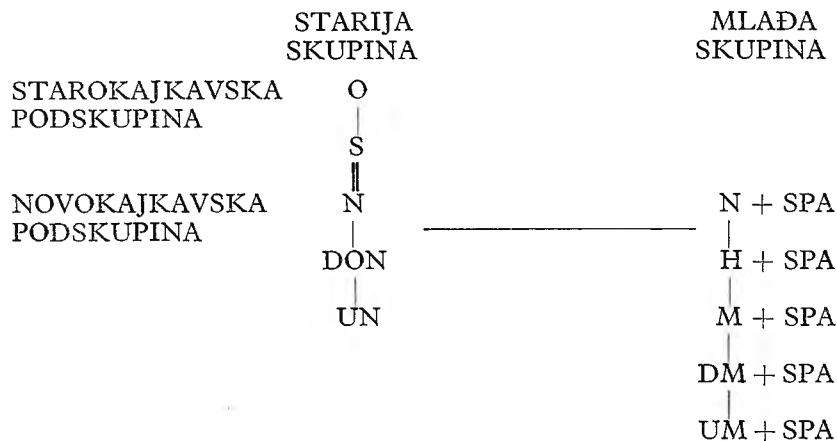
usp. t. 3.6. Vodeći računa o podlogama, stupnjevima, skupinama i varijantama, svakom bismo govoru mogli odrediti mjesto u kajkavskom »dijalektalnom prostoru«. To je određivanje zasad samo približno, naročito što se tiče podloga. Podataka je u dosadašnjim opisima malo, a raznolikost je velika. Tako se čini da u istom mjestu, npr. u Sesvetama kod Zagreba, različiti zaseoci imaju različite podloge. Gajišće (Ivšić 1936) išlo bi u sustave s »običnom podlogom«: +l/e-to+, +le-t/e-ti+ → +l/e-tO+, +le-t/e-tI+; +se-l/o+, +re-še-t/o+ → +se-l/O+, +re-še-t/O+ → +s/e-IO+, +re-š/e-tO+; a Cerje (Šojat 1973b) pripadalo bi sustavima sa »zagorskom podlogom«: +l/e-to+, +le-t/e-ti+ → +l/e-tO+, +le-t/e-tI+; ali +se-l/o+ → +sec-l/o+ → +see-l/O+ → +sc/e-IO+; +re-še-t/o+ → +re-šec-t/o+ → +rE-šce-t/O+ → +rE-šc/e-tO+. Evo nekoliko primjera za svrstavanje kajkavskih govora:

IVŠIČEV TIP	MJESNI GOVOR	PODLOGA	STUPANJ	SKUPINA	VARIJANTA
I 1	Pušća	obična	O	starija	neobilježena
I 2	Začretje	zagorska	O	»	»
I 4	Samobor	obična	S	»	»
I 3	?	zagorska	S	»	»
III 1	Sv. Nedelja	tur.-pos.	S	»	»
I 5	Gajišće	obična	N	»	»
I 5	Cerje	zagorska	N	»	»
I 5	Prodindol	novija	N	»	»
III 2	Kupinec	tur.-pos.	N	»	»
III 2	Trebarjevo	novija tur.-pos.	N	»	»
I 5	Var. Toplice	obična	DON	»	»
I 7	Kotoriba	obična	UN	»	»
IV 1	Vojnovec	obična	N	mlađa	obilježena
IV 2	Lupoglav	križevačka	N	»	obilježena
IV 3	Kalnik	obična	N	»	mješovita
IV 4	Đurđic	križevačka	N	»	mješovita
IV 4	D. Mesti	križevačka	N	»	neobiljež.
IV 1	Hraščina	obična	H	»	neobiljež.
IV 5	Črečan	obična	M	»	obilježena
IV 6	Vrbovec	križevačka	M	»	obilježena
IV 7	?	podravska	DM	»	obilježena
IV 8	Virje	podravska	UM	»	neobiljež.

Genetička dioba

5.1. Najvažnija je inovacija samostalni pomak akcenta — SPA. Ona predstavlja jedinu korjenitu, odlučnu, »revolucionarnu« dijakronijsku promjenu u razvitku kajkavskih prozodijskih sustava. Preoblika je SPA po svojem dometu opća — primjenjuje se na sve fonološke likove. Tu osobinu posjeduje još i novokajkavsko slabljenje — N, koje preinačuje skup značajnih polaznih likova (t. 3.1), a ostale su preobliske posebne — ne obuhvaćaju sve fonološke spojenice već samo dio njih. Međutim, N je umjerena novotvorina, nastala

uopćavanjem već postojećeg načela (t. 4.2). *SPA*, naprotiv, predstavlja potpuno novo načelo i prekid s prethodnim stanjem (Junković 1977). Govori mlađe skupine razvijaju se na osebniji način: imaju stanovite podloge, stupnjeve i varijante koje su svojstvene samo njima. Zato ćemo diobu na dvije skupine smatrati najvažnijom za određivanje genetičke srodnosti. Na drugo mjesto dolazi razvrstavanje po stupnjevima. Budući da je među slabljenjima preoblika *N* opća, stariju ćemo skupinu podijeliti na dvije podskupine: starokajkavsku sa stupnjevima *O* i *S*, te novokajkavsku sa stupnjevima *N*, *DON* i *UN*. To bi se grafički dalo prikazati ovako:

Budući da odlučno račvanje, vezano uz *SPA*, nije izvršeno na početnom stupnju *O* nego na kasnijem stupnju *N*, svi kajkavski govori pripadaju genetički istoj porodici.

5.2. Razvrstavanje na podloge i varijante s genetičkog je gledišta sporedno, jer su tu uvijek u pitanju isključivo posebne preoblake. Osim toga, te su preoblake u većini slučajeva dijakronijski uvjetovane slabljenjem prozodijskih počela, tj. smanjivanjem akcenatske slobode, ili samostalnim pomakom akcenta. Najosebujnija podloga — podravsko — javlja se u sastavima gdje je gubitak akcenatske slobode najizrazitiji. Turopoljsko-posavski govori (Šojat 1967) nisu, u tom pogledu, nipošto izuzetni. Ivišić ih je svrstao u mlađe sustave (B III), jer je smatrao da metataksa — *porēže, letēla, pšenīcu* > *pōreže, lētela, pšēnicu* — predstavlja fonološki pomak akcenta, sličan samostalnom premještanju u istočnoj skupini (B IV). Međutim, fonološko je micanje akcenatske granice u Turopolju i Posavini uvjetovano slabljenjem mora. Valjalo bi, dakle, pretpostaviti da prva čestica u središnjem dvomornom slogu slabi: +po-r/Ee-že+ → +p/o-rEe-že+, i da se onda dužina, koja više nije u neposrednoj blizini granice, pokraćuje. Ali u likovima kao +po-r/ee-že+ dobivamo najprije +pO-r/ee-že+ po *O*; kad bi zatim došlo do slabljenja prve more u središnjem slogu: +pO-r/Ee-že+, riječ bi ostala bez

akcenta: +pO-rEe-že+, te bismo tada uveli granicu po načelu PNŷĆ = I: +pO-rE/e-že+ = *porēže* a ne *pōreže*. U govorima tipa III 3 (Stružec) — gdje postoje još i slabljenja N i UN — takvi bi likovi ostali bez jakih mora: +pO-rEE-žE+. Sudeći po tome, turopoljsko-posavska metataksa neće biti fonološka preoblika. Teoretske izvode potkrepljuje i stvarno stanje u živim govorima. Ispitujući kajkavske sustave u zagrebačkoj okolici južno od Save (Junković 1956), zabilježio sam dosta likova sa središnjom dužinom na početku završnoga pojasa, i to ne samo u primjerima s proklitikom: *za nādre* (Botinec, Podbrežje), *na prāgu* (Hrašće), *na vřtu* (Velika Mlaka), nego i u okviru riječi: *krišđjne* (Demerje), *prekūha, s trgovinom* (Remetinec), *kurūznum kāšum* (Blato), *šenični kruh* (Lučko), *kuvārnica* (Zaprudje), *s kukurūzne mēle* (Rakitovec) itd.

5.3. Za kajkavski su dijalekat značajni ovakvi parovi konačnih morfoloških likova: +snop-/oov+ — +re/ep-ov+, +po-t/ook-ov+ — +za/a-kon-ov+, +po-t/ook-u+ — +za/a-kon-u+, +po-st/aav-a+ — +za/a-stav-a+, +o-pr/aav-a+ — +pri/i-prav-a+, +pod-g/oor-j-e+ — +za/a-gor-j-e+, +let-/ee-l-a+ — +gle/ed-e-l-a+ i sl. Već smo vidjeli kako se ti likovi izvode (t. 2. 6): +le't-e-l-â'(a)+ → +let-/ee-l-a+ kao +po'-tok-û'(u)+ → +po-t/ook-u+, i +glèè'd-e-l-â'(a)+ → +gle/ed-e-l-a+ kao +zàà'-kon-û'(u)+ → +za/a-kon-u+. Međutim, glagoli kao *kopati* — *pitati*, *lagati* — *vezati*, *nositi* — *braniti*, imaju u ptcp. pret. f. drukčiju akcentuaciju, koja je također vrlo značajna za kajkavski dijalekat: +k/op-a-l-a+ — +pi/it-a-l-a+, +l/ag-a-l-a+ — +ve/ez-a-l-a+, +n/os-i-l-a+ — +bra/an-i-l-a+. Morfemi *kop*, *lag*, *nos* sadrže stalne prozodijske čestice: *kò'p*, *là'g*, *nò's*. Stalna se počela vladaju kao dužine: ne udvajaju se premještanjem neodređene more i uzrokuju pokraćivanje oznaka s običnim dvomornim slijedovima (t. 2.4–5). Polazište: +nò's-i-l-â'(a)+ — +bràà'n-i-l-â'(a)+, U: +nòs-/i-l-â(a)+ — +brààn-/i-l-â(a)+, N: +nòs-/i-l-â(a)+ — +brààn-/i-l-â(a)+, P: +nòs-/i-l-â(a)+ — +brààn-/i-l-â(a)+, N: +nòs-/i-l-â(a)+ — +brààn-/i-l-â(a)+, A: +n/òs-(i)l-â(a)+ — +brààn-(i)l-â(a)+, Z: +n/os-i-l-a+ — +bra/an-i-l-a+. Iz navedenog se vidi da u osnovnom kajkavskom sustavu postoje dvije vrste morfoloških odnosa: (1) *e' — èè'*, *snò'p — rèè'p*, *po' — zàà'*, *o' — prù'*, *le't — glèè'd*; (2) *è' — èè'*, *kò'p — pù't*, *là'g — vèè'z*, *nò's — bràà'n*. Druga se vrsta odnosa širi na račun prve u mnogim govorima, pa i onima izvan turopoljsko-posavske oblasti. Naročito je često pretvaranje obične čestice u stalnu kad su posrijedi jednomorni prefiksi u složenicama-izvedenicama tipa *postava*, *oprava*: (1) *po' — zàà'*, *o' — prù'* → (2) *pò' — zàà'*, *ò' — prù'*, +p/o-stav-a+ — +za/a-stav-a+ i +/o-prav-a+ — +pri/i-prav-a+ kao +n/os-i-l-a+ — +bra/an-i-l-a+. Sustavi u Turopolju i Posavini odlikuju se time što su uopćili odnos (2) i ukinuli (1) u likovima kao *e-/eè-x — èè-/eè-x*, gdje *x* označuje morfem što sadrži bar jednu punu moru: +p/o-tok-ov+ — +za/a-kon-ov+, +p/o-tok-u+ — +za/a-kon-u+, +p/o-stav-a+ — +za/a-stav-a+, +l/et-e-l-a+ — +gle/ed-e-l-a+. Tu imamo, prema tome, preobliku *e-/eè-x → è-/eè-x*, +let-/eè-l-â(a)+ i +pšen-/iic-(u)(u)+ → +lèt-/eè-l-â(a)+ i +pšèn-/iic-(u)(u)+ → +lèt-/eè-l-â(a)+ i +pšèn-

$-(i)(i)c-(u)(u)+ \rightarrow +l/et-(e)(\acute{e})-l-(a)(a)+$ i $+p\acute{s}/\acute{e}n-(i)(i)c-(u)(u)+ \rightarrow +l/et-e-l-a+ i +p\acute{s}/\acute{e}n-ic-u+$, ali u gen. pl. $+p\acute{s}en-/iic-(^{\circ})(^{\circ})+$, gdje nemamo x , jer nastavak sadrži prazne more, čestica u *pšen* ostaje obična, pa će konačni morfološki lik biti $+p\acute{s}en-/iic+$. Turopoljsko-posavska metataksa bila bi, na osnovu izloženog, morfološka preoblika nastala analogijom, tj. uopćavanjem već postojećeg načela. U pitanju je, dakle, umjerena dijakronijska promjena, koja — sudeći po kolebanjima navedenim u t. 5.2 — nije stara. Govori u Turopolju i Posavini pripadaju genetički starijoj skupini, a neki od njih, koji su ostali na stupnju *S*, idu čak i u starokajkavsku podskupinu.

Fonološki tipovi

6.1. Kajkavske govore zasad je nemoguće tipološki razvrstati po morfološkim i morfonološkim mjerilima. Za takvu su vrstu proučavanja potrebni iscrpni opisi pojedinih sustava, a njih je premalo. Zato ću se u ovom odjeljku ograničiti na fonološke tipove i izvršiti diobu s obzirom na broj prozodijskih mogućnosti u okviru riječi. U obzir uzimam ova četiri mjerila: (a) broj članova u jakom nizu, (b) narav završne more u liku, (c) odnos između jakoga niza i dvomornog sloga, (d) odnos između jakoga niza i dvosložnog slijeda. Po mjerilima (a) i (b) govori se dijele na tri vrste: *I* — u sustavu postoje likovi sa tri jake čestice i posljednja čestica u riječi može biti jaka; *II* — postoje likovi sa tri jake čestice, ali završna je čestica uvijek slaba ako nije jedina; *III* — u sustavu nema likova sa tri jake more i posljednji je član višemorne spojenice uvijek slab. Četvrta teoretska mogućnost — sustavi bez tročlanih jakih nizova i sa završnom jakom česticom — na kajkavskom se području ne ostvaruje. U vrstu *I* spadaju starokajkavski govori, vrsta *II* obuhvaća novokajkavsku podskupinu i dio mlađe skupine sa slabljenjima *N* i *H*, a u vrstu *III* ide drugi dio mlađe skupine s preoblikama *M*, *DM* i *UM* (t. 4.3). Po mjerilima (c) i (d) govori se dijele na četiri razreda: 1 — jaki niz sadrži obje more dugog sloga i obuhvaća dva susjedna sloga; 2 — obje more dugog sloga ulaze u sastav jakog niza, ali jaki niz ne obuhvaća dvosložni slijed; 3 — jaki niz ne sadrži obje čestice dugog sloga, ali sadrži dva susjedna sloga; 4 — jaki niz ne obuhvaća ni obje čestice dugog sloga ni dvosložni slijed. Podjela je na vrste opća i nezavisna, a podjela na razrede posebna i zavisna. To znači da se, kad su posrijedi mjerila (c) i (d), uzimaju u obzir oni dugi slogovi i dvosložni slijedovi u kojima su moguće varijacije zavisno od prethodne diobe na vrste. U vrsti *I* vodi se računa o dvomornom slogu na kraju riječi i o dva kratka sloga u završnom dijelu cjeline: $+se/el+$ — $+l/eet+$, $+se-l/o+$ — $+l/e-to+$. U vrsti *II*, gdje je završna mora uvijek slaba, uzima se za osnovicu uspoređivanja nezadnji dugi slog i dva nezadnja sloga od kojih je prvi dvomoran: $+ve/e-žE+$ — $+r/ee-žE+$, $+vee-z/a-tI+$ — $+ve/e-že-mO+$ — $+r/ee-že-mO+$. U vrsti *III*, gdje nema tročlanog jakog niza, uspoređuju se dva nezadnja kratka sloga: $+pO-re-z/a-tI+$ — $+pO-l/e-te-tI$. Vrste *II* i *III* nemaju razreda 3.

6.2. Navedeni se tipovi dadu pregledno prikazati ovako:

Tip I.1 — osnovni starokajkavski (Pušća, Lukavec); (a) jaki niz može biti tročlan, (b) završna mora višemornih likova može biti jaka; (c) jaki niz obuhvaća obje čestice u posljednjem dugom slogu; (d) jaki niz obuhvaća dva kratka sloga na kraju riječi.

Tip I.2 — starozagorski (Bednja, Začretje); (d) nema prozodijske opreke +se-l/o+ — +l/e-to+; (a), (b) i (c) kao u I.1.

Tip I.3 — samoborski (Samobor, Sv. Nedelja); (c) obje more u dugom slogu na kraju lika nisu jake, +iE-tiI+ = +IO-paAt+; (a), (b) i (d) kao u I.1.

Tip I.4 — zagorsko-samoborski; (a) i (b) kao u prethodnim tipovima; (c) kao u I.3, (d) kao u I.2; ovamo idu starokajkavski govori sa zagorskom podlogom i samoborskim slabljenjem (Ivšić I 3).

Tip II.1 — osnovni novokajkavski (Gajišće, Cerje, Kupinec, Vojnovac, Lupoglav, Kalnik, Đurđić, D. Mosti); (a) tročlani jaki niz; (b) završna mora uvijek slaba ako nije jedina; (c) jaki niz obuhvaća obje čestice u nezadnjem dugom slogu; (d) jaki niz može obuhvatiti dva nezadnja sloga od kojih je prvi dug; ovamo spadaju svi govori na stupnju *N* s običnom, zagorskom, turopoljsko-posavskom ili križevačkom podlogom.

Tip II.2 — mlađi novokajkavski (Prodindol, Trebarjevo, Varaždinske Toplice, Draganić); (d) jaki niz ne obuhvaća dva nezadnja sloga od kojih je prvi dug, tj. nema prozodijske opreke +vee-z/a-tI+ — +ve/e-že-mO+, bilo stoga što počela slabe izvan dugog sloga (t. 4.2) — +vee-zA-tI+, bilo stoga što je došlo do pokraćivanja — +vee-z/a-tI+ → +ve-z/a-tI+ (t. 3.2); (a), (b) i (c) kao u II.1; taj tip sadrži govore na stupnju *N* s novijom i novijom turopoljsko-posavskom podlogom, te govore na stupnju *DON*; ovamo spada vjerojatno i većina sustava Ivšićeva tipa I 6, koji nam je zasad slabo poznat.

Tip II.4 — najmlađi novokajkavski (Kotoriba, Stručec, Hrašćina); (a) i (b) kao u II.1; (c) jaki niz ne sadrži obje more u dugom nezadnjem slogu — +veE-žE+ = +reE-žE+, ili, u Hrašćini, slobodna varijacija -ee- i -Ee-; (d) kao u II.2.

Tip III.1 — prigorsko-križevački (Črečan, Vrbovec); (a) nema tročlanih jakih nizova; (b) završna mora slaba ako nije jedina; (c) jaki niz obuhvaća obje more u predzadnjem slogu, +re/e-žE+ — +v/ee-žE+; (d) jaki niz može obuhvatiti dva kratka nezadnja sloga, +re-z/a-tI+ — +l/e-te-tI+; ovamo spadaju govori na stupnju *M* s običnom i križevačkom podlogom.

Tip III.2 — stariji podravski; (d) jaki niz ne može obuhvatiti dvosložni slijed, +rE-za-tI+ = +iE-te-tI+; (a), (b) i (c) kao u III.1; to su govori na stupnju *DM* (Ivšić IV 7).

Tip III.4 — mlađi podravski (Virje); (c) jaki niz ne sadrži obje more u dugom slogu, +veE-žE+ = +reE-žE+ ili +vEe-žE+ = +rEe-žE+; (a), (b) i (d) kao u III.2; taj tip sadrži govore na stupnju *UM*, u kojima nema akcenatske slobode.

6.3. Tipološka se dioba djelomično poklapa s genetičkom, što je lako razumljivo kad su u pitanju sustavi prostorno bliski. Tako prva vrsta obuhvaća govore koji ujedno pripadaju starokajkavskoj podskupini. Ali između dviju dioba postoje i značajne razlike. Samostalni pomak akcenta, koji je s genetičkoga stajališta vrlo važan (t. 5.1), ostaje bez učinka na broj prozodijskih mogućnosti ako sustave promatramo sinkronijski. Zato u tip *II.1*, osnovni novokajkavski, idu i predstavnici starije skupine i predstavnici mlađe, istočne skupine. Tim je govorima zajedničko postojanje tročlanih jakih nizova *e-e-e-* i *ee-e-*. U istočnoj skupini, istina, *ee/e-* daje *e/e-e-*, *+ve/e-za-tI+*, uslijed *SPA*, ali se iz toga ne smije zaključiti da *ee-e-* postaje *ee-E-*, kao u sustavima sa *DON*, tip *II.2* — *+ve/e-zA-tI+*. Jer da je mora iza dužine postala slaba, u prigrorsko-križevačkom tipu *III.1* ne bismo mogli imati likove kao *+rEe-ž/e-mO+*, *+vEe-ž/e-mO+*. Isto bi tako bilo pogrešno reći da u sustavima s turopoljsko-posavskom podlogom jaki niz ne sadrži obje more dugog središnjeg sloga (t. 5.2) zato što su likovi kao *+IE-t/ee-la+* ili *+IE-t/ee-lA+* rijetki ili ih uopće nema. Ne smijemo smetnuti s uma da se tipološka podudarnost ne osniva na onom što je ostvareno već na onom što je ostvarivo. U skladu s tim, morfološke podloge ostaju, kao i *SPA*, bez učinka na fonološku tipologiju. Drukčije se vladaju fonološke podloge: pokraćivanje *+vee-z/a-tI+* → *+ve-z/a-tI+* = *+le-t/e-tI+* smanjuje broj prozodijskih mogućnosti u sustavima druge vrste, a duljenje *+se-l/o+* → *+see-l/o+* = *+mlee-k/o+* ima isti učinak u sustavima prve vrste. U drugoj vrsti, zagorska podloga — *+se/e-lO+* = *+mle/e-kO+* = *+ve/e-žE+* — ne mijenja ništa s tipološkog gledišta, jer tu opreka *+se-l/o+* — *+l/e-to+* nije ostvariva: *+s/e-lO+* = *+l/e-tO+*. Za tipologiju je beznačajna i križevačka podloga: *+le-ti/i+* → *+le-t/i+* → *+l/e-tI+* = *+s/e-lO+*, jer ostavlja kao mogućnost opreku *-E+* — *-eE+*, *+se-lO+* — *+zE-leEn+*, a takvo je stanje i u govorima s običnom podlogom (t. 3.7). Osebujni likovi u Podravini — *+kOO-reE+*, *+pšE-nIIč-neE+*, *+tEE-II-čeEm+* (t. 3.1) — ne predstavljaju samostalnu tipološku osobinu. Oni su vezani uz *III.2* i *III.4*, gdje, po mjerilu (d), jaki niz ne može obuhvatiti dva nezadnja kratka sloga.

Napomene o prozodijskim savezima

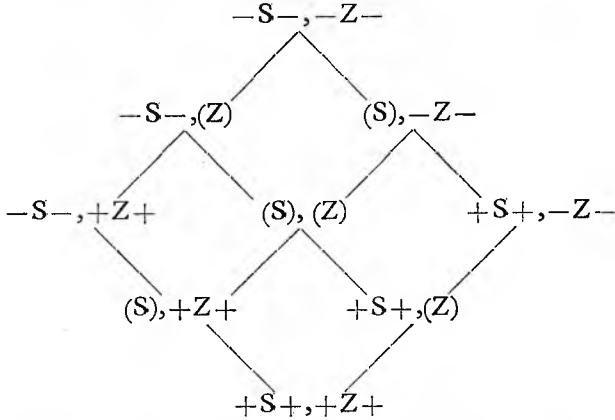
7.1. Iscrpan prikaz jezičnoga isprepletanja na kajkavskom području zahtijevao bi da se pitanje prouče tri vrste prostorne bliskosti: (a) veze s jezicima genetički različnim, npr. s mađarskim; (b) veze s govorima što pripadaju drugim dijalektima — štokavskim, čakavskim, slovenskim; (c) veze među susjednim govorima unutar kajkavske porodice. Bilo bi zanimljivo ispitati utjecaj mađarske prozodije na sjeverne kajkavske govore; u Međumurju, gdje je akcentat vezan kad riječ sadrži dužinu (t. 3.4), i u Podravini, gdje su akcenatske razlike ukinute na račun opreka po trajanju (t. 4.1). Gotovo je sigurno da je *SPA* u mlađoj, istočnoj skupini, posljedica dodira sa štokavskim dijalektom: štok. *pšènica* = *+pše-n/i-ca+* (Junković 1978) kajkavci shvaćaju redovito kao *pšènica* = *+pš/e-ni-ca+*. Kad se kajkavski

sustavi nađu u susjedstvu štokavskih i slovenskih, oni uvijek gube dobar dio prozodijskih mogućnosti; u tom je pogledu značajno stanje u gornjosutlanskoj oblasti (t. 1.2). Jedino u blizini čakavaca susrećemo predstavnike starokajkavske podskupine, što rječito govori o velikoj srodnosti, genetičkoj i tipološkoj, kajkavskoga i čakavskoga dijalekta. Ali proučavanje »udružljivosti« prilično je zamršen posao, naročito ako želimo lučiti bliskost osnovanu na isprepletanju od tipološkoga slaganja i genetičkih veza. Nužni su preduvjet iscrpne kontrastivne analize i jasne postavke teoretske i metodološke naravi. Zato ću se u ovom odjeljku osvrnuti samo na dva saveza unutar kajkavske zajednice: zagorsko-samoborski te onaj što se oblikuje na granici između starije mlađe skupine.

7.2. Govori se tipa *I.2* odlikuju zagorskim duljenjem — $Z: +se-l/o+ \rightarrow +see-l/o+$, a govori tipa *I.3* samoborskim slabljenjem — $S: +se/el+ \rightarrow +s/eEl+$ (t. 6.2). Ta ćemo dva sustava označiti ovako: — $S-$, $+Z+$, odsutnost slabljenja, prisutnost duljenja — $+se/el+$, $+see-l/o+$, te $+S+$, $-Z-$, prisutnost slabljenja, odsutnost duljenja — $+s/eEl+$, $+se-l/o+$. Ako uzmemo u razmatranje cjelinu zagorskog i samoborskog područja, imat ćemo kao značajku inačice $+se/el+$ i $+s/eEl+$, $+se-l/o+$ i $+see-l/o+$. Te inačice pripadaju zagorsko-samoborskom »nadsustavu« (S), (Z), u kojem su obje preobliske fakultativne. Pošto usporedimo posebne sustave, zagorski i samoborski, s njihovim zajedničkim »nadsustavom«, dolazimo do zaključka da svaka preoblika može biti odsutna, fakultativna i obavezna: — $S-$, (S), $+S+$; — $Z-$, (Z), $+Z+$. U skladu s tim, zagorsko-samoborski savez možemo odrediti kao područje na kojem se teoretski isprepleću devet mogućih sustava:

- (1) — $S-$, — $Z-$: $+se/el+$, $+se-l/o+$; opći starokajkavski;
- (2) — $S-$, (Z): $+se/el+$, $+se-l/o+$ i $+see-l/o+$; opći sa zagorskom značajkom;
- (3) — $S-$, $+Z+$: $+se/el+$, $+see-l/o+$; posebni zagorski;
- (4) (S), — $Z-$: $+se/el+$ i $+s/eEl+$, $+se-l/o+$; opći sa samoborskom značajkom;
- (5) $+S+$, — $Z-$: $+s/eEl+$, $+se-l/o+$; posebni samoborski;
- (6) (S), (Z): $+se/el+$ i $+s/eEl+$, $+se-l/o+$ i $+see-l/o+$; opći sa zagorsko-samoborskom značajkom (zajednički »nadsustav«);
- (7) (S), $+Z+$: $+se/el+$ i $+s/eEl+$, $+see-l/o+$; zagorski sa samoborskom značajkom;
- (8) $+S+$, (Z): $+s/eEl+$, $+se-l/o+$ i $+see-l/o+$; samoborski sa zagorskom značajkom;
- (9) $+S+$, $+Z+$: $+s/eEl+$, $+see-l/o+$; posebni zagorsko-samoborski.

Poyežemo li međusobno sustave između kojih postoje minimalne razlike, naš se savez daje grafički prikazati ovako:

Sustav (1) znači vraćanje u prošlost. On bi mogao oživjeti na umjetni način i postati standardnim jezikom Zagoraca i Samoboraca — kad bi za to postojali potrebni kulturni i politički uvjeti. Zagorci bi u tom slučaju morali naučiti prozodijsku razliku +se-l/o+ — +mlee-k/o+, a Samoborci razliku +se/el+ — +l/eet+. Tada bi sustav (2) bio zagorska varijanta standarda, sustav (4) samoborska. Sustav (6) predstavlja prirodni zajednički jezik, *koine*, bez umjetno nametnute norme. Sustavi su (7) i (8) dvije varijante te *koine*. Sustav (9) konačni je stupanj isprepletanja — novi posebni govor sa zagorskom podlogom i samoborskim slabljenjem, tip *I.4* (t. 6.2). Taj je sustav genetički dvosmislen: može se izvesti iz posebnog zagorskog ili iz posebnog samoborskog govora.

7.3. Uzmimo sada zamršeniji slučaj isprepletanja na granici između dviju genetički različitih skupina, starije i mlade. Predstavnik prve skupine bit će nam jedan govor s običnom podlogom, na stupnju *N*, pripadnik neobilježene varijante, $PN\check{r}\check{C} = 1$, a predstavnik druge skupine jedan govor s istom podlogom, također na stupnju *N*, s uvođenjem akcenta po načelu $PN\check{r}\check{C} = 2$, usp. Gajšiće i Vojnovac (t. 4.3). Oba sustava idu u tip *II.1* — osnovni novokajkavski (t. 6.2). Uzimajući u obzir značajne prozodijske likove (t. 3.1), glavne ćemo razlike između navedenih sustava prikazati ovako:

FONOLOŠKI ODNOSI

<i>Sustav I</i>	<i>Sustav II</i>
(4b) ve/e-žE	≠ v/ee-žE
(4c) r/ee-žE	≠ re/e-žE
(5b) le-t/e-tI	≠ l/e-te-tI
(5c) r/e-za-tI	≠ re-z/a-tI
(7a) vee-z/a-tI	≠ ve/e-za-tI
(7b) ve/e-že-mO	≠ v/ee-že-mO
(7c) r/ee-že-mO	≠ re/e-že-mO

FONETSKI ODNOSI

<i>Sustav I</i>	<i>Sustav II</i>
věže	≠ vèže
rěže	≠ rèže
letěti	≠ lèteti
rězati	≠ rezàti
vězàti	≠ vèzati
věžemo	≠ vèžemo
rěžemo	≠ rèžemo

Zajednički »nadsustav« ima kao značajku inačice: +ve/e-žE+ = *věže* i +v/ee-žE+ = *věže*, +r/ee-žE+ = *rěže* i +re/e-žE+ = *rěže*, +le-t/e-tI+ = *lēteti* i +l/e-te-tI+ = *lēteti* itd. Zagorsko-samoborska *koine* omogućuje približavanje posebnog zagorskog sustava, tip *I. 2*, i posebnog samoborskog sustava, tip *I. 3*, te njihovo stapanje u posebni zagorsko-samoborski govor, tip *I. 4* (t. 7.2). Zajednički prirodni jezik na granici između starije i mlađe skupine tipološki se znatno udaljuje od posebnih sustava *I* i *II*: on pripada tipu *III. 4*, kao virovski govor, u kojem je izgubljena akcenatska sloboda (t. 6.2). Tu bi se, dakle, oblikovala zajednica koja znači potpuno nijekanje svojih sastavnih dijelova, zapadnog i istočnog. Zato se na graničnom području stvara drukčija vrsta saveza: sustavi se približuju, ali se ne stapaju i ne gube genetičku posebnost.

7.4. Oko 1935. godine, kad je Ivšić vršio terenska istraživanja, govori su oko Varaždinskih Toplica još imali značajke našega sustava *I*, a govor u Hrašćini značajke sustava *II*. U Ščepanju kod Hrašćine — to će biti naš sustav *IIa* — već je tada došlo do zamjene načela $PN\check{y}\check{C} = 2$ načelom $P\check{N}\check{y}\check{C} = 2(I)$: +ree-žE+, +re-za-tI+ → +re/e-žE+, +r/e-za-tI+. Današnji govori oko Varaždinskih Toplica (Tuhovec, Svibovec, Leskovec ...) — to će biti naš sustav *Ia* — znaju za slabljenje izvan dugog sloga — *DON*: +vee-z/a-tI+, +ve/e-že-mO+, +r/ee-že-mO+ → +ve/e-zA-tI+, +ve/e-žE-mO+, +r/ee-žE-mO+. Suvremeni hrašćinski govor — to će biti naš sustav *Iib* — ima preobliku *H*, fakultativno slabljenje prve more u nezadnjem dugom slogu, a akcenat se u neodređeni pojas uvodi po načelu $PN\check{y}\check{C} = 1$ (Junković 1977):

<i>H</i>	<i>SPA</i>	$PN\check{y}\check{C} = 1$	<i>Tvarni slijed</i>
ve/e-žE	v/ee-žE	v/e-žE	věže
vE/e-žE	vEe-žE	vE/e-žE	věže
r/ee-žE	ree-žE	r/ee-žE	rěže
r/Ee-žE	rEe-žE	rE/e-žE	rěže
le-t/e-tI	l/e-te-tI	l/e-te-tI	lēteti
r/e-za-tI	re-za-tI	r/e-za-tI	rězati
vee-z/a-tI	ve/e-za-tI	ve/e-za-tI	vězati
vEe-z/a-tI	vE/e-za-tI	vE/e-za-tI	vězati
ve/e-že-mO	v/ee-že-mO	v/ee-že-mO	věžemo
vE/e-že-mO	vEe-že-mO	vE/e-že-mO	věžemo
r/ee-že-mO	ree-že-mO	r/ee-že-mO	rěžemo
r/Ee-že-mO	rEe-že-mO	rE/e-že-mO	rěžemo

Razvitkom novijih sustava *Ib*, *Iib* i *IIa* stvara se prozodijski savez: *I* — *Ia* — *Iib* — *IIa* — *II*, u kojem je oštri prekid između *I* i *II*, predstavnika različitih genetičkih skupina (t. 7.3), zamijenjen blagim prijelazima iz jednih govora u druge. Bliskost se ovdje očituje prvenstveno u fonetskom sloju; to je razumljivo kad znamo da, prilikom priopćavanja na širem području, jedino stvarne razlike između prozodijskih likova predstavljaju ozbiljnu smetnju. Ključni položaj u navedenom savezu zauzima suvremeni hrašćinski govor — *Iib*.

On je u isti mah spojnica i prekretnica: spojnica, jer — zahvaljujući inačicama — vrši funkciju zajedničkog »nadsustava«, povezujući zapadnu skupinu s istočnom; prekretnica, jer u njegov sustav ulaze dva podsustava, $-H-$ i $+H+$, tako da fonetska neslaganja unutar Hrašćine nadmašuju razlike među susjednim govorima u savezu:

<i>I</i>	<i>Ia</i>	<i>I Ib — Hrašćina</i>	<i>IIa</i>	<i>II</i>
věže	= věže	= věže ≠ vēže	= věže	= vēže
rěže	= rěže	= rěže ≠ rēže	= rěže	= rēže
letěti	= letěti	≠ lěteti	= lěteti	= lěteti
rězati	= rězati	= rězati	= rězati	≠ rezāti
vězāti	≠ vězati	= vězati	= vězati	= vězati
věžemo	= věžemo	= věžemo ≠ vēžemo	= věžemo	= vēžemo
rěžemo	= rěžemo	= rěžemo ≠ rēžemo	= rěžemo	= rēžemo

Završna riječ

8.1. Suvremeni hrašćinski sustav opravdava diobu kajkavskih govora po različitim vrstama bliskosti. Taj sustav oblikuje savez s predstavnicima starije skupine, genetički pripada mlađim, istočnim govorima, a tipološki se slaže s rubnim sustavima kakve vidimo u Kotoribi i Strušcu. Ako nastavimo istraživanja po načelima koja su ovdje predložena, vjerojatno ćemo otkriti zanimljive zakonitosti. Tako se npr. čini da četvrti tipološki razred ukazuje uvijek na isprepletanje. Tip *I.4* susrećemo tamo gdje su u dodiru samoborski i zagorski govori. Tip *II.4* nalazimo u Hrašćini, na granici između starije i mlađe skupine, u Međumurju i na jugoistočnom rubu kajkavskog područja; u taj tip idu po svoj prilici i gornjosutlanski govori, koje u ovom prikazu nismo uzeli u obzir. Tip *III.4* vidimo na sjeveroistoku, gdje se kajkavski miješa s mađarskim i štokavskim.

8.2. Ivšićev tip I 6 predstavlja posebnu vrstu govora kojima zasad ne bih znao odrediti pravu prirodu, jer nam nedostaju iscrpniji opisi. Ovamo bi spadali govori u Bistri i drugim mjestima oko Stubice, neki govori kod Dugog sela — Kraljevec, Prozorje, Ostrna (Ivšić 1936), te sustavi na krajnjem jugozapadu, npr. u Draganiću (Ivić 1968). Draganićki oblik *kipèlo* ukazuje na noviju podlogu: $+kii-p/e-lo+$ → $+ki-p/e-lo+$, a primjeri kao *òbit*, *vòzit — stijiš*, *gori — vine*, *kolāče*, pokazuju da sustav sadrži novokajkavsko slabljenje — *N*: $+o-b/ed+$, $+go-ri/i+$, $+vii-n/o+$, $+ko-laa-č/e+$ → $+o-bEd+$, $+gO-r/iI+$, $+vi/i-nO+$, $+kO-la/a-čE+$. Poteškoću predstavljaju naglasci u riječima kao *dijila*, *demāce*, *okrúglo — svétiga*, *sidižu*, *trébimo*. Tu ne možemo pretpostaviti uopćeno novokajkavsko slabljenje — *UN*, kakvo vidimo u Međumurju i u Strušcu, jer bismo uslijed *UN* imali ne samo $+dO-ji/i-IA+$, $+sve/e-to-gA+$ → $+dO-j/iI-IA+$, $+sv/eE-to-gA+$, nego i $+vii-n/O+$, $+kO-laa-č/E+$ → $+v/iI-nO+$, $+kO-l/aA-čE+$. Isto tako ne možemo reći da je u Draganiću fonološki pomak akcenta samostalan i uopćen, kao u istočnim govorima, jer $+le-t/e-tI+$ ovdje ne prelazi u $+l/e-te-tI+$, usp.

divica, sibōta, kobila. Tri su pretpostavke moguće: (a) pomak je akcenta u navedenim slučajevima morfološke naravi; (b) posljednja mora u nezadnjem dugom slogu slabi ako je u isti mah prva u završnom pojasu — +dO-ji/i-IA+, +sve/e-to-gA+ → +dO-j/iI-IA+, +sv/eE-to-gA+, ali +vii-n/O+, +ko-laa-č/E+ → +vi/i-nO+, +kO-la/a-čE; (c) pomak je akcenta samostalan i ograničen na jedan slog — +dO-ji/i-IA+, +sve/e-to-gA+ → +dO-j/iI-IA+, +sv/ee-to-gA+, ali likovi kao +ko-b/i-IA+ ostaju neizmijenjeni, jer akcenat koji se nalazi ispred jake more ne prelazi slogovnu granicu.

8.3. Budući da je ovaj prilog bliži nacrtu nego konačnom ostvarenju, bilo bi neumjesno izvoditi već sada dalekosežne zaključke i pouke u vezi s diobom kajkavskih govora. Ipak mislim da bi valjalo istaći bar jednu činjenicu: duboko genetičko jedinstvo svih prozodijskih sustava o kojima smo raspravljali izbija na vidjelo najbolje baš onda kad tražimo razlike.

BIBLIOGRAFSKI PODACI

- Marguerite DURAND, *Voyelles longues et voyelles brèves. Essai sur la nature de la quantité vocalique*, Klincksieck, Pariz, 1946.
- Franjo FANCEV, »Beiträge zur serbo-kroatischen Dialektologie«, *AslPh* 29, 1907, str. 305–389.
- Paul GARDE, »Fonctions des oppositions tonales dans les langues slaves du Sud«, *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, 61, 1966, str. 42–56.
»Les propriétés accentuelles des morphèmes serbo-croates«, *Scando-Slavica* 12, 1966a, str. 152–172.
L'accent, P. U. F., Pariz, 1968.
Histoire de l'accentuation slave, vol. I–II, Institut d'études slaves, Pariz, 1976.
- Pavle IVIĆ, »Izveštaj o terenskom dijalektološkom radu u severnoj Hrvatskoj i južnoj Dalmaciji u leto 1957 godine«, *Godišnjak Fil. fakulteta u Novom Sadu* 2, 1957, str. 401–407.
»Prilozi poznavanju dijalekatske slike zapadne Hrvatske«, *Godišnjak Fil. fakulteta u Novom Sadu*, 6, 1961, str. 191–212.
»Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima«, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 9, Novi Sad, 1968, str. 57–69.
- Stjepan IVŠIĆ, »Jezik Hrvata kajavaca«, *Ljetopis JAZU*, 48, 1936, str. 47–88.
»Osnovna hrvatska kajkavska akcentuacija u Pergošća (1574)«, *Beličev zbornik*, 2, 1937, str. 183–195.
»Iz naše akcentuacije i dijalekatske problematike«, *Zbornik naučnih radova Fil. fakulteta u Zagrebu*, 1, 1951, str. 359–378.
- Kata JANJČEROVA, »Trebarjevo. Narodni život i običaji«, *ZNŽO*, 3, 1898–1901, str. 55–139, 211–251, *ZNŽO*, 6, str. 187–248.
- Josip JEDVAJ, »Bednjanski govor«, *HDZ*, 1, 1956, str. 279–330.
- Zvonimir JUNKOVIĆ, »Izveštaj o istraživanju kajkavskoga dijalekta u zagrebačkoj okolic«, *Ljetopis JAZU*, 61, 1956, str. 391–395.
»La fonction contrastive et l'accentuation du serbo-croate«, *La linguistique*, 2, Pariz, 1968, str. 49–60.
»Napomene o naglasku«, *Jezik*, 1, Zagreb, 1969, str. 1–10.
»Naglasak na proklitici«, *Jezik*, 1, 1970, str. 4–14.
»Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta«, *Rad JAZU*, 363, Zagreb, 1972.
»Prilog za suvremenu čakavsku dijalektologiju«, *Čakavska rič*, 1, Split, 1973, str. 7–38.
»Parenté et affinité en dialectologie«, *Annales de la Faculté des lettres et sciences humaines de Nice*, 28, 1977, str. 9–23.
»Šime Starčević i fonološki opis novoštokavskih naglasaka«, *Jezik*, 3, 1978, str. 80–85.
- Ivo KALINSKI—Antun ŠOJAT, »Zelinski tip govora«, *Rasprave Instituta za jezik JAZU*, 2, 1973, str. 21–36.
- Milan MOGUŠ, »Današnji senjski govor«, *Senjski zbornik*, 2, 1966, Senj.
- Vatroslav ROŽIĆ, »Kajkavački dijalekat u Prigorju«, *Rad JAZU*, 115, 1893–94, str. 68–136; 116, str. 113–174; 118, str. 55–115.
- Antun ŠOJAT, »Položaj turopoljskih govora u hrvatskoj kajkavštini«, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 10, Novi Sad, 1967, str. 147–153.
»Govor u Samoboru i njegovoj okolic«, *Rasprave Instituta za jezik JAZU*, 2, 1973, str. 51–72.
»Kajkavski ikavci kraj Sutle«, *ibid.*, 1973a, str. 37–44.
»O govoru Cerja kod Sesveta«, *ibid.*, 1973b, str. 45–49.
»Kajkavska akcentuacija u Belostenčevu rječniku«, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 17, Novi Sad, 1974, str. 87–107.
- Jože TOPORIŠIĆ, »Zamenjava tonemske opozicije s kvantitetno v moščanskem govoru brežiškega Posavja«, *Slavistična revija*, 14, 1963, str. 206–209.